

Костюк М.І.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
Конспекти уроків
та позакласних заходів

Посібник для вчителя

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 74.268.3Укр
К72

Рецензенти:
учитель-методист
Тебешевська О.
методист
Хомин І.

Костюк М.І.

К72 Українська література. Конспекти уроків та позакласних заходів: Посібник для вчителя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005. — 40 с.

ISBN 966-692-621-0

У посібнику подано конспекти уроків з української літератури для різних класів та сценарії проведення позакласних заходів, які містять цікаві матеріали про письменників та їхні твори, відзначаються оригінальним підходом щодо форм та прийомів організації навчально-виховної діяльності учнів.

Посібник буде корисним учителям-словесникам, класним керівникам, студентам педагогічних навчальних закладів.

ББК 74.268.3Укр

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва

Навчальне видання

Костюк Марія Іванівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Конспекти уроків та позакласних заходів

Головний редактор *Б.Є. Будний*

Редактор *О.О. Мазур*

Художник *В.А. Басалига*

Комп'ютерна верстка *Т.М. Золоєдова*

Підписано до друку 10.06.2005. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 2,32. Умовн. фарбо-відб. 2,32.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
publishing@budny.te.ua www.bohdan-books.com

ISBN 966-692-621-0

© Костюк М.І., 2005

© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2005

9 КЛАС

УРОК-ЕКСКУРСІЯ

Тема уроку. Т. Шевченко — видатний художник.

Мета: ознайомити учнів із творчою спадщиною Т. Шевченка як художника, розкрити жанрове та змістове багатство його картин; удосконалювати уміння дев'ятикласників “читати” твори живопису; розвивати навички опису; виховувати любов до мистецької спадщини Кобзаря.

Тип уроку: інтегрований урок-екскурсія.

Обладнання. Картини Т. Шевченка, запис уривків зі статті І. Франка “Кобзар” Т. Шевченка”, вірша П. Гірника “Запитують мене у класі діти”, пісень на слова Т. Шевченка.

Оформлення класу.

1. Епіграф:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
зерна неправди за собою.

(Т. Шевченко. “Доля”)

2. Репродукції картин Т. Шевченка (розміщені рядами):

- автопортрети;
- портрети, “Казашка Катя”;
- картини із серії “Живописна Україна” (“Дари в Чигирині”, “Судня рада”, “Старости”);
- побутовий жанр (“Циганка-ворожка”, “Катерина”, “Селянська родина”, “На пасіці”);
- картини з життя казахських дітей;
- пейзажі (“Богданова церква в Суботові”, “Почаївська лавра з півдня”, “Чигирин з Суботівського шляху”, “Чумаки серед могил”, “Коло Седнева”, “Пожежа в степу”).

(Репродукції картин Т. Шевченка взято з альбома “Тарас Шевченко. Живопис, графіка”. — К.: Мистецтво, 1986.)

3. Плакат “Україна — це Шевченко, Шевченко — це Україна”.

В. Базилевський

4. Тлумачний словничок.

Акварель — твір живопису, виконаний водяними фарбами.

Графіка — вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером чи пензлем.

Сенія — малюнок, виконаний фарбою сіро-коричневого кольору.

Офорт — найпоширеніший різновид заглибленої гравюри на металі.

5. План (на дошці).

1. Шевченко — художник-реаліст.
2. Глибина духовного світу автопортретів.
3. Внутрішня змістовність портретів художника.
4. Розмаїття тематики картин із серії “Живописна Україна”.
5. Малюнки з життя казахських дітей.
6. Твори Т. Шевченка побутового характеру.
7. Пейзажі митця.
8. Значення картин Тараса Шевченка.

Хід уроку

I. Слухаємо пісню “Ми йдемо до Тараса” (у виконанні В. Зінкевича).

II. У запису звучать слова:

“Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком — і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей — в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу силу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отаким був і є для нас, українців, Тарас Шевченко” (І. Франко).

III. Вступне слово вчителя (на фоні мелодії “Думи мої...”).

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами,
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами-сльозами (М. Рильський).

Благословенна і ти, Україно, що дала нам такого генія, пророка, патріота. Дала людину, до якої, не знаю, чи може ще хтось дорівнятися у нас на Україні у своїй любові до тебе:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу...

Ми знаємо Шевченка як поета.

Сьогодні відкриваємо ще одну грань таланту Кобзаря — художнє обдарування.

IV. Оголошення теми і мети уроку.

(Учні записують тему уроку та план.)

V. Актуалізація опорних знань.

— Коли Т. Шевченко відчув потяг до малювання?

(Учні зачитують уривки з творів С. Васильченка “У бур’янах” та Д. Красицького “Тарасові світанки”).

— Де юнак навчався малярству?

Учитель.

— Доля була прихильною до Тараса, мабуть, двічі: коли пан Енгельгардт відправив його до Петербурга і коли хлопець зустрівся зі своїм земляком, художником І. Сошенком.

— Коли хлопець закінчив академію мистецтв?

— Де працював художником?

VI. Засвоєння нового матеріалу.

Учитель. А зараз відвідаємо картинну галерею Т. Шевченка, проведемо екскурсію в музей живопису. Про особливості художньої майстерності Тараса Григоровича, жанрове розмаїття його картин розповість учитель образотворчого мистецтва.

(Розповідь учителя образотворчого мистецтва з використанням таблиць.)

Учитель. Нашу екскурсію продовжать юні екскурсоводи.

1-ий екскурсовод. Вагомими були досягнення Шевченка в галузі малярського та графічного портрета: він залишив по собі близько 150 творів у цьому жанрі, половину з яких створив ще до заслання.

“Автобіографія” і повість “Художник” засвідчують інтерес Т. Шевченка до портрета. Спочатку його вабив не стільки олійний, скільки акварельний портрет. Шевченко уподобав акварельний малюнок ще в доакадемічний період свого життя.

2-ий екскурсовод. У ряді портретів простежується прагнення Шевченка підкреслити гармонійну сутність людини, вияскравити її моральну, інтелектуальну та фізичну досконалість.

Ранні портрети кінця 30-х — початку 40-х рр. позбавлені драматичного відчуття. Це портрети К. Абази, М. Луніна, А. Дагоди, М. Соколовського, О. Коцебу та ін. Ми бачимо лагідних, вишукано одягнених його друзів або ж замріяних жінок. Жодна тінь душевного неспокою, здається, не затьмарює їх облич. І водночас перед нами — не безтурботні особи, а цілеспрямовані характери, вольові натури.

Вирази облич на портретах 30–40-х рр. відзначаються деякою загадковістю, втіленою, передусім, у проникливих запитальних поглядах. Привидіться до них.

3-ій екскурсовод. Як художник, Шевченко виробив свій власний погляд на людину. Його моделі — це, зазвичай, друзі та знайомі.

Для передачі свіжості молодих облич Шевченко шукає відповідні відтінки й тони. Це добре бачимо на портретах Маєвської, Закревської, Кейкуатової, Горленко.

А ось на портретах Лизогуба, Рудзинського, Лукомського, Куліша погляд гострий, раптовий або ж елегійний. У такий спосіб художник прагне поєднати романтичну зовнішність своїх героїв з їхньою внутрішньою змістовністю. Миттєві почуття, які фіксуються поворотом голови, поглядом,— не випадкові імпульси, а виразники характерів.

4-ий екскурсовод. Романтична наснаженість портретних образів помітно видозмінюється в умовах заслання. Перехід на монохромні графічні техніки (сепію та олівець) позначився на творах Шевченка стриманістю і навіть суворістю. Але це не загасило в авторові схвильовано-піднесеного сприйняття дійсності, не вбило його людинолюбної вдачі. Портрети Х. Вернера, А. Ускової, А. Алексєєва, подружжя Бажанових та ін., створені на засланні, характеризуються, насамперед, психологізмом.

Однією з вершин Т. Шевченка як художника є сепія **“Казашка Катя”**, створена 1856–1857 рр. У ній змальовано типовий образ дівчини в момент прозріння, усвідомлення себе як представниці свого народу. Водночас у цій жінці, яка, затуляючи рукою мерехтливе світло каганця, вдивляється в химерні загадкові орнаменти надгробків своїх предків, вбачається вплив поширеного у першій половині XIX ст. “цвинтарного романтизму” з його таємничими привидами і “страшними” сюжетами.

5-ий екскурсовод. Особливе місце в портретній спадщині Шевченка займають автопортрети, яких перед вами ... кілька. Художник зобразив себе у різні періоди життя, в різних настроях і переживаннях, але неодмінно з глибоким ширим самоаналізом, із психологічною наснаженістю. На автопортреті 1840 р. ми бачимо юнака байронівського складу характеру і зовнішності. А на останньому, створеному 1861 р., — чоловіка середніх літ. Та на всіх автопортретах впадає в очі, передусім, погляд митця — проникливий, сповнений болю, любові і ненависті одночасно. Скільки можна прочитати в ньому!

6-ий екскурсовод. Різноманітні за змістом і картини з серії **“Живописна Україна”**, але визначальними в них є три жанрово-тематичні лінії: краєвиди, народний побут та історичні події.

Уміння інтерпретувати історію Шевченко виявив у трьох офортах серії — **“Дари в Чигирині 1649 р.”**, **“Судня рада”**, **“Старости”** (всі — 1844 р.). Митець об’єднав в одній серії такі різномасштабні події, як прийом гетьманом Б. Хмельницьким послів, народний сільський суд і сватання дівчини. Події ці начебто не пов’язані між собою тематично, але концепція тут одна: вільний і справедливий вибір життєвих шляхів представниками всього народу, одного села, закоханими.

7-ий екскурсовод. Побутовий жанр в українському мистецтві Т. Шевченко підняв на якісно новий щабель розвитку, внісши у нього більше життєвості та узагальненості.

Акварель **“Циганка-ворожка”** (1841) можна вважати одним із програмних творів Шевченка-побутописця. Це — бувальщина про те, як молода дівчина вирішила вдатися до гадання циганки, аби дізнатися свою майбутню долю.

Митець дає досить виразну характеристику своїм персонажам, ретельно вимальовує вдачу довірливої простодушною дівчини та балакучої ворожки. З подвійним почуттям остраху і надії, навіть побуюючись глянути на свою “пророчицю”, чекає чорнява красуня її “ви року”.

8-ий екскурсовод. Сюжети із селянського життя розробляє Т. Шевченко в картинах 40-х рр.: **“Катерина”** (1842), **“Селянська родина”** (1843), **“На**

пасіці” (1843), а також у багатьох сепіях. На відміну від “Циганки-ворожки”, де побутова подія трактується в романтичному плані, у названих творах чіткіше простежується соціально-критична позиція майстра, хоча ці картини також належать до романтичного напрямку в живописі.

У відомій картині “**Катерина**”, створеній за мотивами власної однойменної поеми, Шевченко одним із перших висловив протест проти безправного становища жінки. “Катерина” має риси традиційної української народної картини, зокрема, у зображенні пейзажу, в атрибутах побуту, у компонованні постаті селянина, в якому спостерігаємо подібність до козака Мамає. З особливою любов’ю виписано образ Катерини — вродливої селянки, простої і довірливої. На її обличчі — вираз глибокого жалю, терпличості, затамованих сліз.

9-ий екскурсивод. У “Селянській родині” й “На пасіці” митець звернувся до теми, оспіваної ним у поемах та віршах, — святості, недоторканності материнства і батьківства.

“**Селянська родина**” внутрішньо перегукується із традиційною темою живопису — “Святим сімейством”. Сюжет з Марією, Йосипом та маленьким Христом Т. Шевченко переніс на народний ґрунт. Дія, яка розгортається на першому плані (малюк, що грається), складає оповідальний сюжет картини. У лагідній розмові (вона передана жестами, виразами обличчя) окреслюються характери жінки й чоловіка, їхня зацікавленість поведінкою дитини. Здогадуємось, що в сім’ї панують спокій і злагода. Підтвердженням доброзичливості та чистоти сімейних стосунків є спокій погожого надвечір’я. Промені сонця фарбують у золотаві тони стіни хати, полотняні сорочки на молодому подружжі, краєчок пейзажу.

10-ий екскурсивод. Один із характерних моментів сімейної злагоди відображено в картині “**На пасіці**” Малі дітки принесли обід своєму батькові, який працює за селом у лісі. Привітні обличчя, широко відкриті очі малят і навіть така деталь, як віночок на голові старшої дівчинки, — все промовляє про радість зустрічі з батьком. Відчуття приязні, поваги й любові в селянській сім’ї митцеві вдалося передати дуже виразно, підтвердивши його теплими тонами пейзажу, освітленням, при якому вияскравлені місця м’яко переходять у прозорі затінення. Шевченко виявив свою майстерність у передачі ефекту світла та повітря: постаті і предмети наче розчиняються у розсіяному світлі, набуваючи розм’яких “ватних” форм.

11-ий екскурсивод. З великою реалістичною силою побутописні якості розкрилися у творчості Т. Шевченка періоду заслання. Він шанував національний характер, звичаї, особливості поведінки казахів і туркменів. Героїв для своїх сепій обирав із демократичних низів, змальовував їх зі широкою симпатією.

Цікава тема у побутових композиціях цього періоду — життя казахських дітей. Усміхнене обличчя хлопчика, що розпалює грубку, щасливий ловець раків, що заснув біля своєї здобичі, гра малюка з котом — в усіх цих нехитрих сюжетах сконцентровано гуманістичну ідею, батьківське ставлення до бідних дітей, які вміють бути щасливими, маючи

найпростіші забавки. Мовби підкреслюючи свою душевну спорідненість з цими дітлахами, художник малює серед них і свою постать.

У ряді сепій помітно проглядають соціальні мотиви, особливо при зображенні жебракування байгушів, які простягають свої рученята, казанки й торбинки до старших по милостиню.

Учитель. Т. Шевченко був новатором і в пейзажі, який у його доробку остаточно виділився у самостійний жанр українського образотворчого мистецтва.

Подорожуючи Україною, майстер насолоджувався неосяжним багатством її ландшафтів. У багатьох своїх роботах він змалював красу української природи. Такими є, наприклад, акварелі **“Богданова церква в Суботіві”** (1845), **“Почаївська лавра з півдня”** (1846), де і місцевість, і дерева, і простір неба з хмарами сприяють монументальному баченню пам’яток зодчества. Дивовижним спокоєм сповнені пейзажі на картинах **“Чигирин з Суботівського шляху”** (1845), **“Чумаки серед могил”** (1846), **“Коло Седнева”** (1846) та ін.

Від багатьох картин Шевченка, в яких передано красу казахської і туркменської землі, віє не тільки урочистим спокоєм. Наприклад, в акварелі **“Пожежа в степу”** (1848), зображено велику драму природи.

Шевченко — воістину великий художник. З його полотен промовляє до нас знедолений український народ, наша історія. У цьому ви мали можливість переконатися, слухаючи наших екскурсорів і розглядаючи репродукції полотен великого майстра. Чи ж запам’яталися вам ці картини? Спробуємо відповісти на питання вікторини.

VII. Вікторина. “Чи знаєте ви картини Шевченка?”

- Скільки творів живопису (портретів) залишив нам Т. Шевченко? (150.)
- В якому році він намалював перший автопортрет? (1840 р.)
- Яку картину, однойменну з поемою, ви знаєте? (“Катерина”.)
- Якого характеру ранні портрети митця? (Романтичного.)
- Яку серію картин створив Т. Шевченко? (“Живописна Україна”.)
- Дітей якої національності найчастіше малював художник? (Казахської.)
- Яка картина присвячена одному з гетьманів України? Кому саме? (“Дари в Чигирині”; Б. Хмельницькому.)

VIII. Зв’язне мовлення.

Усне висловлювання на тему “Яка картина Т. Шевченка сподобалася мені найбільше?”.

IX. У запису звучить вірш П. Гірника.

Запитують мене у класі діти:

— Скажіть, письменник скільки заробля?

...Відкіль оця хвороба — все на світі

Ще змалечку підбити до рубля?!

...Урок. Шевченко. Не згаса вовіки

Освячене кріпацтвом визнання.

Цікавитесь, який мав заробіток?
Отримав десять років заслання.
Його вінець — над золоті корони.
Задосить було муки і покар.
Писати й малювати заборона —
Оце його був другий гонорар.
Не каюся, писав у казематах.
Відрікся від щедрот і нагород.
І не зважав на цензорів пихатих —
Яка цензура викреслить народ?!
А допити, а вічні протоколи?
Священна будь, невтомная жаго!
Невже і ви не чуєте ніколи,
Як плаче слово голосом його?
А він згорів. І так бува не часто.
За гроші промовчав би — і живи.
Шевченко і сьогодні наш сучасник,
Бо з його болю починались ви.
Політика, освячена царями,—
Понівеч, зрадь, купи чи задуши!
...Його життя написано сльозами,
Що запеклися кров'ю на душі.
У кожний звук, у кожний тон у слові
Крізь чорноту минутих лихоліть
Услухайтесь! Почуйте в його мові
Те, що лікує, плаче й попелить.
Почуйте серцем голос нескололий.
Вдивіться у змучене лице.
Ви рідну мову чуєте у школі.
А чим йому заплатите за це?

X. Звучить пісня “Ми йдемо до Тараса” (або інша).

XI. Домашнє завдання.

— Ми йдемо до Тараса... Йдемо до нього, як до поета, як до людини і як до великого художника. Український графік, лауреат Шевченківської премії Василь Касіян писав:

“Геніальний поет, полум’яний патріот і мислитель-гуманіст, Шевченко одночасно є одним з найвидатніших майстрів українського живопису і графіки, засновником народності та критичного реалізму в українському образотворчому мистецтві. Своїм ідейним напрямком йому зобов’язані наступні покоління українських художників”.

Справді, доробок Шевченка-художника — величезне досягнення всієї української художньої культури.

А яке враження справили Шевченкові картини на вас? Чи відкрили ви для себе нового Т. Шевченка? Про це напишете вдома.